

חוגי הג'ודו בישראל כמסגרת המסייעת לאינטגרציה ולניעות חברתית בקרב בני נוער עולים ממדינות ברית המועצות לשעבר

עופר מוכתר

תקציר

מאמר זה מתמקד בניסיון לבחון את תרומתם של חוגי הג'ודו לתהליכי האינטגרציה והניעות החברתית של בני נוער עולים ממדינות ברית המועצות לשעבר. במסגרת המחקר נערכו ראיונות עומק חצי מובנים עם 35 מרואיינים משלושה מועדוני ג'ודו בישראל, בפריסה ארצית (באר שבע, תל אביב, חיפה), מתוכם 25 ג'ודוקאים צעירים ועשרה מומחים (מנהלי המועדונים ומאמנים). כל המרואיינים הצעירים היגרו לישראל ממדינות ברית המועצות לשעבר. ממצאי המחקר העלו כי ההשתתפות של בני הנוער המהגרים במועדוני הספורט ובתחרויות, שהן חלק ממסגרת זו, מעודדת לכידות, סולידריות וניעות חברתית. הממצאים עולים בקנה אחד עם הספרות, לפיה לספורט באופן כללי יש פוטנציאל חברתי וחינוכי, ובייחוד עבור אוכלוסיות מהגרים.

מילות מפתח: ספורט, יוצאי ברה"מ, חינוך בלתי פורמלי, ג'ודו, אנומיה, בני נוער

מבוא

במהלך שנות התשעים קלטה מדינת ישראל יותר ממיליון עולים ממדינות חבר העמים לשעבר. מחקרים מראים שההגירה היא אירוע חיים משמעותי, שמצריך התמודדות עם קשיים רבים ובעל פוטנציאל ליצירת דחק רגשי. תחושות מצוקה בקרב מהגרים אף נחשבות לתגובה נורמטיבית למעבר הבינ-תרבותי (למשל: אדלשטיין, 2008). בני נוער מהגרים עשויים להימצא במצבים אנומיים כתוצאה מהשינויים החברתיים החדים, שמערערים קווים מנחים של נהלי התנהגות (Durkheim, 1947). מאמר זה מתמקד בניסיון לבחון את מידת התרומה של מועדוני ג'ודו לרווחתם של בני נוער עולים ממדינות ברית המועצות לשעבר, והאם הענף מסייע לבני נוער מהגרים ממדינות ברית המועצות לשעבר להשתלב בחברה הישראלית.

חוקרים שונים (למשל: Carmi, 2018) הראו כיצד ניתן להיעזר במסגרות ספורטיביות לשילוב פרטים משכבות אוכלוסייה שונות וממקומות שונים על מנת ליצור אינטגרציה חברתית. הספורט עשוי לשמש מנגנון לניעות חברתית ולשיתוף אנשים ממעמדות שונים, ללא הפליה, על ידי מתן הזדמנויות שוות לכל המתחרים (אהרוני ואחרים, 2013). אחת מהתיאוריות המנחות במאמר זה היא גישת ההזדמנויות החלופיות, של קלאוורד ואולין (Cloward & Ohlin, 1960). לטענת מצדדי גישה זו המפתח לפתרון הבעיות החברתיות שעשויות ללוות הגירה, כמו למשל אבטלה, אלימות ופשעה, הוא הקצאת משאבים חברתיים ופיתוח חברתי כמתודה ליצירת ניעות חברתית, אינטגרציה ומניעת עבריינות בקרב בני הנוער (Hawkins & Weis, 1985). כלומר, הקצאת משאבים יתרים לבני נוער מהגרים על מנת למנוע התנהגויות שיש בהן סיכון ולסייע ביצירת סולידריות ואינטגרציה חברתית באמצעות אלטרנטיבות חיוביות ונגישות. אחד מן האופנים ליצירת הזדמנויות חלופיות הוא על ידי ייזום תוכניות ספורט ופנאי (Sport and Recreation) לבני הנוער המהגרים; תוכניות פתוחות, במימון תרומות או במימון ממשלתי, המזמינות אותם

לבוא ולהשתתף בפעילויות ספורט. המחשבה שעומדת מאחורי תוכניות אלה היא שעצם הבאתם הפיזית של נערים ונערות אל מוקד עניין חיובי תסייע ביצירת מודלים חיוביים לחיקוי, שיאפשרו הפנמה של ערכים נורמטיביים ותמנע מהם להסתובב ברחוב ולהימשך לפעילויות לא נורמטיביות. ענף הג'ודו הוא ענף אולימפי בולט ביותר בארץ, עם כמויות המשתתפים והספורטאים הפעילים הרבה ביותר (גלילי ואחרים, 2009). הג'ודו הינו ענף ספורט עתיק יומין. מייסד ענף הג'ודו, ד"ר ג'גורו קאנו, האמין שדרך הג'ודו יוכלו ילדים לפתח כישורים מנטליים, כמו: כושר התמדה, שאיפה למצוינות, כבוד, סובלנות, ויכולת קשב וריכוז. במאה הקודמת חדר הג'ודו למערכות החינוך ביפן, לבתי הספר ולאוניברסיטאות, ונעשה חלק בלתי נפרד מתוכנית הלימודים. עם השנים יצא הג'ודו מגבולות יפן ונהיה פופולרי ברחבי העולם, ובכלל זה במדינות ברית המועצות לשעבר, שם זכה ענף ספורט זה לחשיפה רבה באמצעי התקשורת (Ju, 1985). מחקרים שונים מראים שלענף, בדומה לענפי ספורט נוספים, יש השפעה חברתית מרחיקת לכת על העוסקים בו. מחקרים רבים הראו כי העיסוק בענף תורם הן לבריאותו הפיזית של הספורטאי הן לבריאותו הנפשית, ובכלל זה לתחושת המסוגלות העצמית.

למשתתפים בחוגי הג'ודו יש מאפיינים שונים, ובהם מגדר, מוצא, מעמד סוציו-אקונומי, אמונה דתית, דעות פוליטיות, גיל ועוד (Coalter, 2002, 2005; Mutrie & Biddle, 1995). מאפייניהם הייחודיים של הספורטאים (חזות גופנית, חלוקה למשקלים ותכונות גופניות שונות) עושים את חוגי הג'ודו למקרה בוחן מעניין בהקשר של השפעות חברתיות בכלל ותהליך החברות בפרט. המחקר הנוכחי בוחן, כאמור, את תרומתם של חוגי הג'ודו לתהליכי האינטגרציה והניעות החברתית בקרב בני נוער עולים ממדינות ברית המועצות לשעבר.

סקירת ספרות

הרקע לקשיים של העולים ממדינות חבר העמים: הבדלי תרבות

ברית המועצות השתרעה על פני שטח עצום והכילה מספר רב של מדינות בעלות שונות רבה. היו בה מדינות שנבדלו האחת מן האחרת גיאוגרפית (חלק מהמדינות היו אסייתיות וחלק אירופאיות) ותרבותית. עובדה זו יוצרת קושי להתייחס לאלמנטים תרבותיים משותפים לכלל העולים (אדלשטיין, 2008), עם זאת יש אלמנטים תרבותיים מסוימים המשותפים לעולים מן המדינות הללו ובהם מתמקד מאמר זה.

בתרבות הסובייטית שלטו מוקדי שליטה חיצוניים בעוצמה רבה בכל תחומי החיים של הפרט והמשפחה. התפיסה הפוליטית-חברתית הייתה של הכפפת צורכי הפרט וזכויותיו לצורכי החברה. המשפחה הייתה אחד האובייקטים שנגדו נלחם המשטר הסובייטי, משום שמשפחה ונישואים עומדים בניגוד לקולקטיב. הנישואים והגירושים במדינות חבר העמים היו פשוטים לביצוע ולכן ההחלטה לבצעם לא תמיד נשקלה בכובד ראש (מירסקי ופראוור, 1992). מנגד, בישראל פוגשים העולים וילדיהם מוקד שליטה חיצוני חלש יחסית, והשלכות פגישה זו הן לעיתים זלזול בסמכות ונטייה להתנהגות מינית מופקרת בקרב בני נוער (שטרקל ואחרים, 1997). כתוצאה מההבדלים הבין תרבותיים התנהגות המתבגרים העולים מאופיינת בחוסר גבולות והיא גורמת להם למבוכה ולבלבול, כמו גם להוריהם. בהיעדר היכרות עם המסגרות השונות בארץ, גבולות גמישים נתפסים כלגיטימציה לאנרכיה (אדלשטיין, 2008).

שיטות החינוך שנקטו הורים במדינות ברית המועצות לשעבר הדגישו רציונאליות בהתנהגות: איפוק, קונפורמיות וחוסר סובלנות לתוקפנות. הבחירה לעלות לישראל לא הייתה בידי ילדים ובני הנוער, אלא של הוריהם למענם. הכאב והקושי הכרוך בעלייה דרש מההורים מידה של הקרבה. הילדים קלטו את ההקרבה של הוריהם, שכללה ציפיות מהילדים והאשמות כלפיהם, והפנו בתגובה כעס לא כלפי ההורים אלא כלפי החברה הקולטת. תגובות של כעס ואשמה מקשים על הילדים בתהליך הקליטה, וכעס עצור כלפי ההורים יוצר ניכור במשפחה (מירסקי ופראוור, 1992). הנורמות המשפחתיות המקובלות בברית המועצות היו של צייתנות מצד הילדים ונימוסים טובים בבית ובמוסדות החינוך. דרישות אלה יצרו תרבות של דו־פרצופיות או *false self*, בניגוד לתרבות הישראלית המעודדת כנות. בתרבות של דו־פרצופיות הפן הפנימי, או האמיתי, נותר חבוי ומוסתר מהמשפחה הקרובה, והפן הגלוי הוא ההתנהגות בהתאם לנורמות המצופות. מצב זה יוצר ריחוק בין ילדים להוריהם, בין ילדים למחנכיהם ובין ילדים לחבריהם, ומקשה על יחסי הורים-ילדים בעת המפגש עם תרבות חדשה, שבה יש נורמות של ביטוי עצמי אותנטי, ישירות וגילוי לב. הבדלים בין תרבותיים אלה יוצרים חוסר הבנה וזלזול מצד העולים, נתפסים כחשודים מצד הנוער העולה הוותיק ומקשים על יצירת יחסים חברתיים. יתרה מזאת, חלק מהעולים חוו שינוי משטר גדולים כבר במדינות המוצא, והדבר הקשה על המתבגרים להזדהות עם רכיבי תרבות יציבים שיוכלו להוות עבורם בסיס להתפתחות אישית. חמור מכך, חוסר יציבות במדינות המוצא ומפגש עם החברה הישראלית הדמוקרטית והשונה תרבותית הקשו על המתבגרים עוד יותר (וייל ואחרים, 1995).

חשיבות הספורט ככלי לאינטגרציה בברית המועצות

בברית המועצות לשעבר ובגוש הסובייטי היה הספורט מסלול ניעות מיוחד, שהמדינה טיפחה אותו. ספורטאים מצטיינים בני העדות והעמים השונים זכו להטבות מפליגות (וייל ואחרים, 1995). למעשה, ספורטאים מצטיינים בברית המועצות הפכו לאליטה מיוחדת בחברה, והספורט היה למוסד בעל חשיבות רבה במשטר, אשר בו כמעט כל תהליך ואירוע התרחש תחת עינה הפקוחה של המדינה. אפשר להניח כי גם בברית המועצות רבת הלאומים והעדות, שרבים מהם לא רצו להתבולל, שימש הספורט מכשיר לאינטגרציה, שאינה כרוכה באובדן הייחודיות הלאומית־אתנית, וקיבל עידוד מן המדינה שראתה בו מכשיר יעיל לצרכיה שלה.

התפרקות ברית המועצות בשנת 1991 הביאה לפתיחת שעריה וליציאה המונית של יהודים לישראל. כמיליון יהודים סובייטים היגרו למדינה היהודית, ביניהם גם מאות ספורטאים, מאמנים, מורים לחינוך גופני ומדעני ספורט. תרבות הספורט בברית המועצות הייתה שונה מאוד מתרבות הספורט בישראל. לכאורה יכל הספורט לשמש גשר בין העולים לישראלים, אך הפער בין תרבות הספורט בברית המועצות לזו שבשראל היה גדול מדי. רבים מהמהגרים בחרו להשתתף במועדוני ספורט אתניים, שבהם יכלו לשמר את דפוסי ההתנהגות המוכרים להם ולהשתלב. חוקרים הסיקו שהספורט הישראלי לא הצליח לנצל את מלוא הפוטנציאל של העולים הרוסים ולא קצר רווחים ארוכי טווח מיכולתיהם (Carmi, 2018).

שילובם של בני הנוער העולים בארץ ישראל

העולים ממדינות ברית המועצות לשעבר הגיעו לישראל מחברה שעברה תהפוכות ושינויים גדולים. הגירה בעת שינוי במדינת המוצא יוצרת בעיות מסובכות עוד יותר, מעבר להבדלים חברתיים-תרבותיים בין מדינת המוצא לחברה הקולטת, שכן יש נוקשות במטרה לשמר את הישן והמוכר. הסכנה לילד היא בהסתגרות בתרבות המשנה, שגורמת לתחושת זרות וניכור כלפי החברה הקולטת, או שיש שבר והתמוטטות מוחלטים של מערכות פיקוח וויסות, אשר עשויים להוביל לאנומיה בקרב בני הנוער (רואר־סטריראר ורוזנטל, 2001). אנומיה היא מצב של התפוררות הנורמות החברתיות בקרב הפרט. מצב זה נוצר כאשר אין התאמה בין הנגישות למטרות או למשאבים לבין הערכים שהחברה מקדשת. הדבר גורם לבלבול בקרב הפרט, והפרט מתנתק מהחברה ומהנורמות שלה. תופעת האנומיה מאפיינת מהגרים רבים המתקשים להסתגל לערכי החברה הקולטת (אדלשטיין, 2008).

הקשיים שעמם מתמודדים הילדים במערכת החינוך מובילים את חלקם לנשירה סמויה וגלויה, המתבטאת באובדן יכולת הפיקוח הבית ספרית על התנהגותם ובחיבור נבדל של ילדים אלה לקבוצות אחרות במצב דומה, בעיקר בקרב בני ארצות מוצאם. הנשירה גורמת להעצמת הקונפליקט התרבותי עם החברה הקולטת, שמתבטא בתחושת חוסר שייכות וחוסר מחויבות של חלק מבני העולים לחברה הישראלית, תחושה שממילא קיימת בגלל בעיות זהות עם היהדות עוד מהבית, ומחריפה כאשר בני נוער אלו אינם מוגדרים כיהודים (אדלשטיין, 2008). חלק מבני הנוער חשים שהוריהם כפו עליהם את העלייה ואת הקשיים הכרוכים בה, אך משום שלטענת ההורים הדבר נעשה לטובתם, הם מתקשים לבטא את כעסם על ההורים שהציבו אותם במצבי מצוקה, כמו: אובדן קבוצת השווים שהייתה להם במקור, אובדן שפת האם, אובדן המוכר והידוע, וקשיים לימודיים וחברתיים. הכעס מופנה בדרך כלל כלפי החברה הקולטת, שגרמה לירידת סטאטוס ההורים מבחינה מקצועית ופגעה בבני הנוער, בעיקר מבחינה חברתית ותרבותית (אדלשטיין, 2008).

במחקר שבחן את קליטתם של 60,000 תלמידים עולים בשנים 1989-1992 מתואר שלרוב התלמידים העולים יש סימנים של הלם תרבות ונוסטלגיה לעבר, המתבטאים בהסתגרות, בהשקעה מעטה בלימודים, בעייפות ובהיעדרויות. כשליש מהתלמידים דיווחו על מצוקה כלכלית, המתבטאת בין השאר במחסור בספרי עזר ולימוד, אי תשלום לבית הספר ותנאים קשים בבית בהכנת שיעורים. כמו כן, תלמידים דיווחו על בעיות חברתיות עם תלמידים ילידי הארץ, המתבטאות בנתק והתעלמות הדדית (טטר ואחרים, 1994). הקשיים השונים מגבירים את הצורך בכלים אשר יסייעו לבני הנוער העולים וינתבו את דרכם לאפיקים חיוביים יותר, בעיקר כאלה שיצרו עבורם תחושת שייכות וחיבור לתרבות החדשה שאליה הגיעו עם עלייתם ארצה.

הספורט כסוכן חברות

מחקרים מראים שמהגרים משתלבים בחברת היעד באמצעות השתלבות בענפי ספורט מסוימים, המייצגים ילדות, ותק, שייכות וזיקה לערכי החברה המסוימת הכללית, כגון: הבייסבול בארצות הברית, הכדורגל ככור היתוך בצרפת, בארגנטינה, ברזיל ועוד (גלילי ואחרים, 2009; Archetti, 1989; Birrell, 1994). הסוציולוגים של הספורט מניחים כי עצם העיסוק בספורט על פי כללי משחק חברתיים מקובלים, ובמסגרות חברתיות מקובלות, משפיע על פיתוח תכונות אופי מסוימות, על הפנמת נורמות וערכים מסוימים ועל הישגים חברתיים שונים (פייגין, 2004). חוקרים מציינים שהספורט האישי והקבוצתי הם מנגנונים של אינטגרציה חברתית, במיוחד בגלל הניעות הטמונה בעצם ההשתתפות בספורט. הספורט, כך נראה, ממלא תפקיד בעל ערך רב באינטגרציה החברתית משום שהוא מלכד ומעורר התרגשות בכל רובדי החברה, לאורכה ולעומקה. ההתרגשות אינה חד-פעמית אלא חוזרת על עצמה מדי פעם, ובכך מסייעת לחיזוקה של האינטגרציה. מדינות שונות מקדישות תשומת לב תקשורתית רבה להצגת סיפורי ההצלחה אישיים של ספורטאים מהגרים אשר זכו להישגים בענפים שונים (Birrell, 1986). יתרונותיה החברתיים של הפעילות הספורטיבית כוללים קידום יכולת לשיתוף פעולה ולערבות הדדית, טיפוח יכולת מנהיגות, פיתוח כלי הערכה וביקורת, הגברת מוטיבציה במסגרת כללים מאורגנים ובחירה מתוך מגוון פעילויות בהתאם ליכולות ולנטייה האישית (אהרונים ואחרים, 2013). נראה אפוא כי לספורט תפקיד חשוב כמשלב בין חברות, המורכבות ממעמדות שונים, מקבוצות אתניות ודתיות שונות ומלאומים שונים. חברות אלה משתמשות בספורט, בין בכוונה תחילה ובין באקראי, לחיזוק גבולותיהן כלפי חוץ ובהיבט לביטול גבולות וניגודים בתוכן ולהגברת שילובן של קבוצות שנחשבות למיעוטים. הג'ודו, שהוא אחד מענפים האולימפיים ועומד במרכזו של מאמרו זה, מעלה מספר סוגיות חברתיות. המטרה בענפי הקרב האולימפיים היא להכריע את היריב (Ofstedal, 2006). ספורטאים בענפי הקרב האולימפיים נדרשים למאמצים פיזיים רבים, למיומנויות גבוהות, לכוח ולכושר עמידה (Keating, 1998). השליטה בגוף ובראש היא חלק בלתי נפרד מתחום אומנויות הלחימה והיא מקור לגאווה עבור לוחמים רבים (Jefferson, 1998), אולם יחסה של החברה כלפי התחום היה אמביוולנטי מראשיתו. מצד אחד, ענפים שונים מהווים אלטרנטיבה חינוכית חיובית לחיי הרחוב (Fulton, 2011) והערכים שמקדשים ענפי הספורט האולימפיים עשויים להיות רלוונטיים מחוץ לזירה ולשמש את רווחת הכלל (Ofstedal, 2006). מצד שני, לא ניתן להתעלם מכך שבענפי ספורט אלה מנסים המשתתפים להכניע את יריביהם (Fulton, 2011). למעשה, אף על פי שענף הג'ודו מקדש את הגוף, חותר לשמירה עליו ולטיפוחו, יש בו סיכון לפציעות (Wacquant, 1995). המיקום, בתוך זירת הג'ודו, הוא בעל חשיבות קריטית בדיון המוסרי, שכן פעולות שייחשבו בלתי חוקיות לחלוטין מחוץ לזירה מקבלות לגיטימציה כאשר הן מתבצעות בתוכה (Ofstedal, 2006). מלבד שאלת מוסריותם של ענפי אומנויות הלחימה, משתקפות בהם גם סוגיות חברתיות מורכבות. חקירת ענפי הקרב האולימפיים מעלה עניינים הקשורים ליחסי כוח חברתיים. ההון החברתי של תחום זה נקשר באופן בלעדי להיווצרות הגמוניה גברית בעלת ערכים גבריים מסורתיים (Fulton, 2011). תהליך החברות של ספורטאים כרוך פעמים רבות בנורמליזציה של כאב ופציעות כערכים ספורטיביים חיוביים. ערכים אלה מתקשרים גם להבניה של הזהות הגברית (Keating, 1998). מדובר על ענפים המציגים גברים כחזקים פיזית, קשוחים ודומיננטיים, ועבור

המתאמנים "הגוף הוא מרכז היקום", החל ממראה מסוים וייחודי להם וכלה ביכולות פיזיות ייחודיות לענף. מכאן נוצרת עבור המתאמנים תת תרבות שאיתה הם מזוהים, והיא שהגוף של הג'ודוקה הוא הנכס שלו (Wacquant, 1995). הכוח והיכולת מושגים באמצעות משטר אימון קפדני החותר ליצירת שלמות ועליונות גברית. גופו של הג'ודוקה הופך למכונה, שניתן להקביל להגמוניה הגברית (Jefferson, 1998). מחקר שבדק את שורשיו של תחום אומנויות הלחימה מצא כי המחלוקת סביב ענפים אלה אינה מתמצה בסוגית האלימות בלבד, אלא נוגעת לקונפליקטים משמעותיים יותר על רקע מגדרי, מעמדי, גזעי ולאומי (Ungar, 2010). סקירה של מחקרים על ההשלכות חברתיות של אומנויות הלחימה קבעה כי קיים בהם פוטנציאל לשיפור יכולות חברתיות וסטאטוס חברתי בזכות ההשתייכות למסגרת הספורטיבית (Vertonghen, & Theeboom, 2010). לפיכך נשאלה שאלת המחקר: כיצד תורם ענף הג'ודו להשתלבותם של בני נוער מהגרים ממדינות ברית המועצות לשעבר בחברה הישראלית?

שיטת המחקר

שיטה

מחקר זה בוצע במסגרת הפרדיגמה האיכותנית, המדגישה חקירה הוליסטית של תופעות בהקשרן תוך התייחסות לפרשנויות סובייקטיביות של תופעות אלה. הגישה האיכותנית מאפשרת להבין חוויות אנושיות דרך הנרטיבים שאנשים מספרים על היבטים שונים בחייהם (שקדי, 2003). פירושו של דבר כי חוקרים איכותניים חוקרים את הדברים במיקום הטבעי שלהם, ומנסים למצוא משמעות או לפרש את התופעות במונחים שבני האדם משתמשים בהם (Denzin & Lincoln, 2000).

מטרת המחקר הייתה לבחון את התרומה של חוגי הג'ודו לאינטגרציה ולניעות החברתית של בני נוער עולים חדשים ממדינות ברית המועצות. לפי כך נעשה שימוש בגישה איכותנית של איסוף וניתוח נתונים, המאפשרת פרספקטיבה עשירה ומעמיקה של תהליכים חברתיים תוך התבססות על הנרטיבים השגורים בפי המתאמנים והמאמנים במועדונים שנחקרו.

כלים

במחקר איכותני משמש ריאיון העומק כלי מרכזי לבחינת חוויותיהם של הפרטים בחברה ומשמעותן של חוויות אלה. ריאיון זה מהווה מעין שיחה, שבה מראיין ומתראיין מפתחים יחד את המשמעויות של נושאים מסוימים. להבדיל מריאיון פורמלי, שכולל שאלות סטנדרטיות ומתוכננות מראש, ריאיון העומק מתאפיין בסגנון פתוח, המאפשר למראיינים לספר את הסיפור שלהם תוך הנחיה מינימלית (שקדי, 2003).

במחקר זה בוצע ריאיון עומק חצי מובנה עם 35 נערים ואנשי מקצוע במועדוני ג'ודו, במטרה לעמוד על הדרך שבה המראיין חווה את תרומתו של הענף לחייו בהקשר החברתי והחינוכי. הריאיון החל בשאלות שעסקו במאפיינים דמוגרפיים ונתונים כלליים על אודות המשתתפים, כגון: שם, גיל, מוצא, עיסוק, ותק בענף, ותק במועדון הג'ודו. לאחר מכן הוצגו לנחקרים שאלות עוגן, אשר שימשו מחקרים קודמים (Hartman, 2001) שעסקו בתרומה החיובית של מסגרות ספורטיביות (למשל מחקרים שבחנו את יעילות תוכנית "כדורסל של חצות" בארצות הברית).

שאלות העוגן שממן התפתחה השיחה עם המרואיינים היו:

- 1) איך הגעת למועדון?
 - 2) למה אתה עוסק דווקא בספורט הזה? מה אתה אוהב בענף הזה במיוחד?
 - 3) מה תורמת לך השהייה במועדון?
 - 4) האם אתה מרגיש שהשתנית בעקבות האימונים במועדון?
- שאלות משנה: מה למדת בזכות העיסוק בספורט הזה? איפה היית היום לדעתך בלי הענף?
- 5) מה הג'ודו יכול לתרום להצלחה שלך בחיים?
- שאלות משנה: איך הספורט עוזר לדעתך להשתלב בחברה? על מה הג'ודו משפיע חוץ מפיתוח הגוף והכושר הגופני?

משתתפי המחקר

במחקר השתתפו 35 מרואיינים גברים משלושה מועדוני ג'ודו בישראל בפריסה ארצית (באר שבע, תל אביב, חיפה) מתוכם 25 ג'ודוקאים צעירים ו-10 עוסקים בתחום (מאמנים ומנהלי מועדונים). כל המרואיינים הצעירים ובני משפחותיהם היגרו לישראל ממדינות חבר העמים. בכל המועדונים שנחקרו היה שיעור גבוה של מתאמנים יוצאי מדינות חברי העמים, ובוגרי המועדונים הינם מהמצטיינים בענף בישראל, ביניהם: אלופי ישראל, חברי הנבחרת הארצית ואלופי תחרויות בינלאומיות (נציין למשל את פיטר פלצ'יק, זוכה מדלית הזהב מאלופות אירופה בשנת 2020).

טווח הגילים של הג'ודוקאים במחקר הוא 15-19 שנים (הגיל הממוצע הוא 17.8). כל הספורטאים עלו לישראל כשהיו ילדים. גם הספורטאים שעלו לישראל בגיל צעיר יחסית (גיל 3) מגדירים את משפחתם כמשפחה של עולים חדשים, ומדגישים את התרבות והחינוך הרוסי שקיבלו בבית. הוותק שלהם בענף נע בין שנתיים ל-12 שנים (ממוצע הוותק הוא 5.5 שנים). מומחי הענף היו כולם ג'ודוקאים בעברם, טווח הגילים שלהם הוא 27-73 שנים (הגיל הממוצע הוא 39.8). הוותק שלהם בענף נע בין 17 ל-44 שנים (ממוצע הוותק הוא 27.4 שנים).

הבחירה באוכלוסיית מחקר המורכבת מג'ודוקאים ואנשי מקצוע בענף נובעת מהרצון להתמקד בחקירת האוכלוסיות המרכיבות את "משולש האימון" - שלושת הגורמים המרכזיים הקשורים לטיפוח ספורטאים - כשבמסגרתו משתפים פעולה בתיאום ציפיות: ההורים, המאמנים והמתאמנים (לידור, 2004; Lee & Maclean, 1997). בחינתן של אוכלוסיות אלה מאפשרת לקבל תמונה מדויקת והוליסטית של התפתחות הספורטאים, על ידי בחינת הפרספקטיבה הייחודית של כל גורם במשולש (Lauer et al., 2010). ניתוח סיפוריהם הייחודיים של הג'ודוקאים מאפשר קבלת נקודת מבט הוליסטית על האופן שבו הם מגדירים את התהליכים המתרחשים במועדונים והשפעת תהליכים אלה על חייהם. מומחי הענף צורפו למחקר על מנת לבחון את ההשערה העומדת בבסיסו, כי ישנה תרומה רבה למועדונים בתהליך השתלבותם של בני הנוער המהגרים בחברה הישראלית ושהם משמשים סוכני חברות ומודלים לחיקוי עבורם, ועל כן הם עשויים לספק פרספקטיבה רחבה ומהימנה יותר למחקר.

הליך

בשלב הראשון של איסוף הנתונים נערכו ראיונות עומק עם כ-25 ג'ודוקאים ועם עשרת המומחים. כל ראיון ערך כשעה. הראיון נפתח בהסבר כללי על המחקר ועל דרך ביצוע הראיון. תחילה נשאלו מספר שאלות דמוגרפיות על מנת לקבל רקע על המרואיין ולסייע "בריכוך" האווירה לקראת השאלות המהותיות יותר. במעמד הראיון הובטח למרואינים כי לא יימסרו כל פרטים מזהים שלהם וכי נתוני הראיון ישמשו לצורך עריכת המחקר בלבד. השיחה עם כל מרואיין הוקלטה ובהמשך תומללה לצורך ניתוח התוכן. יחידת התוכן בכל מקורות המחקר הייתה היגדים, תוך ניסיון למצוא קווי דמיון בולטים ביניהם. לאחר מיון ההיגדים לקבוצות ניתן לכל אחת מהן שם מובחן, המייצג את כלל הנתונים תחת אותה קטגוריה (שקדי, 2003). הקטגוריות נבחרו על ידי החוקר, על פי שיקוליו ובהתאם לשאלת המחקר (צבר בן יהושע, 1990).

מגבלות המחקר

המחקר האיכותני מדגיש את הצורך בהבנה או בפירוש סובייקטיבי של תופעות חברתיות, ולפיכך אחת החולשות המרכזיות של מחקר איכותני היא בשאלת התוקף של המחקר. חולשת התוקף הפנימי מקורה במאפיין המובהק ביותר שלו והוא נוכחות החוקר כצופה במקום ההתרחשות ושיטות התיעוד הבלתי אמצעיות. אולם זה גם מקור כוחה של השיטה, הימצאות החוקר באתר המחקר ואיסוף הנתונים לאורך זמן מאפשרים ניתוח מתמשך ומשווה, המזכך ומאשר את ההתאמה בין הקטגוריות המדעיות לבין מציאות החיים של המשתתפים. הראיון, המהווה מקור חשוב לנתונים, מנוסח קרוב יותר לשפת המשתתפים (צבר בן יהושע, 1990), ואילו התוקף החיצוני מתייחס למידה שבה המבנים המופשטים והנחות המחקר ישימים גם בנסיבות אחרות. במחקר איכותני מתיימר החוקר לתאר טוב ככל האפשר את המציאות בזמן ובמקום שנבדקה, ללא ניסיון להכליל, זאת כדי שמסקנות המחקר יציגו הבנה רחבה של התופעה ויספקו בסיס ידע לבדיקת הכללות לגבי אוכלוסיות נוספות במחקרים עתידיים (Lincoln & Guba, 1985).

ממצאים

ניתוח התוכן של ראיונות העומק העלה מספר קטגוריות משותפות, הקשורות לתפקידים חברתיים אפשריים של המועדונים בחייהם של הג'ודוקאים יוצאי חבר העמים לשעבר, כפי שבאו לידי ביטוי בהשקפת עולמם.

קטגוריה 1: סיוע מנטלי ופסיכולוגי

היגדים המשתייכים לקטגוריה זו מצביעים על יכולתו של העיסוק בענף להיטיב עם קשיים חברתיים ונפשיים שונים. אחד המומחים ציין: "חלק מהילדים מגיעים לכאן מבולבלים, לא שייכים לשום מקום. אצלנו במזרן הם מוצאים בית שקט." מומחה נוסף ציין באופן מפורש כי הענף נותן מענה לקשיים החברתיים של המתאמנים במועדון: "כמעט כל ילד שנכנס לכאן מחפש משהו. יש כאלו שזקוקים לאח גדול, לאבא, לחיבוק, למילה טובה. ויש כאלו שמגיעים לחפש כוחות לעמוד על שלהם ולהילחם." אחד המתאמנים הצעירים ציין את הכוח של העיסוק באומנויות הלחימה במסגרת המועדון: "האימון נותן לי כוח להתמודד עם בעיות. המקום הזה נתן לי יכולת לשנות דברים בעצמי."

סוגיה נוספת שעלתה היא השיפור בתחושת המסוגלות העצמית, כפי שטען אחד הנערים: "בבית הספר תמיד הרגשתי כמו עולה חדש, לא מדבר טוב את השפה וכולם מתייחסים אליי בזלזול. היום אני יודע כמה אני חזק וכמה כוחות יש לי. אני יודע שאני יכול דברים." נער נוסף טען: "אומנויות הלחימה לימדו אותי שעם כוח גדול באה אחריות גדולה. זה נשאר איתך גם מחוץ למזרן, בשכונה ובבית הספר, בעזרה להורים בבית."

קטגוריה 2: מוביליות חברתית

היגדים המשותפים לקטגוריה זו מדגישים את התרומה של ענף הג'ודו לטיפול מערכת ערכים המעודדת הישגיות ופריצת גבולות בין קטגוריות חברתיות שונות. אחד הנערים ציין: "למדתי לראות בכל אימון ובכל תחרות הזדמנות. הזדמנות להוכיח את עצמי, הזדמנות להראות לכולם מה אני שווה, הזדמנות לנצח." נער נוסף טען כי: "על המזרן יש לי אפשרות להוכיח את עצמי. המאמן מלמד אותנו להאמין בעצמנו ולהוכיח שאם מתאמנים קשה אפשר להצליח בהכול." אחד המאמנים טען: "מה שאנחנו מלמדים אותם על המזרן צריך לעזור להם גם בחיים, ככה אני רואה את הדברים. שילמדו שאם עובדים קשה ומתמידים קורים דברים טובים גם בחיים."

קטגוריה 3: אינטגרציה

היגדים המשותפים לקטגוריה זו מצביעים על התרומה של העיסוק בענף לתחושת האינטגרציה והשילוב החברתי של בני הנוער המהגרים בחברה הישראלית. הדבר קורה הודות לתחרויות, המתלוות להשתתפות זו ומעודדות לכידות חברתית, שחוצה גבולות אתניים או מעמדיים. אחד המאמנים טען: "על המזרן אין רוסים או צברים, כולם עובדים ביחד. כולם משפחה אחת." כמו כן טען אחד הנערים: "במזרן אני מרגיש בבית, אני מרגיש שווה לכולם. בג'ודו כולם מדברים אותה שפה, כשאומרים האג'ימה כולם מבינים."

בולטת גאוות הנערים בהישגים של יוצאי ברית המועצות לשעבר בענף, והם משמשים לנערים מודלים לחיקוי ודוגמה חיובית להשתלבות: "אני רוצה להיות כמו פיטר כשאהיה גדול. על הפודיום הדגל של ישראל מתנופף ולא בודקים עם הוא עולה חדש או נולד בישראל, אם יש לו מבטא או לא. כולנו שמחנו איתו באליפות אירופה וראינו איך כולם בכל המדינה שמחים איתו."

קטגוריה 4: מניעת עבריינות וסטייה חברתית

היגדים המשותפים לקטגוריה זו מצביעים על תרומת הענף להרחקת בני הנוער המהגרים מחיי הרחוב. אחד המאמנים סיפר: "אני יוצא מהאימונים ורואה לאיזה בתים חלק מהם חוזרים. אני עושה כל מאמץ לתת להם אלטרנטיבה, ללמד אותם שאפשר אחרת." המרת ההשתייכות לחברה בעייתית באמצעות אימוץ אלמנטים שונים מענפי אומנויות הלחימה נכחה גם בהיגדים נוספים, כך למשל אמר אחד מהמתאמנים: "הג'ודו שינה לי את החיים. הכי פשוט. הוא לימד אותי להתנתק מכל הזבל שיש מסביב ולבוא כל יום למלחמה על מזרן האימונים. אני חוטף מכות באימון וקם על הרגליים. ככה אני מרגיש גם בחיים - תחטוף ותקום על הרגליים." מלבד ההתנתקות מהשפעה חברתית שלילית לטובת העיסוק בתחום, נמצא גם מכנה משותף חשוב נוסף להיגדים רבים בקטגוריה זו: חוסר המעש לפני תחילת העיסוק בספורט. אחד המאמנים הסביר: "כשפתחתנו את החוג לפני הרבה שנים עברנו בשכונות המהגרים ואספנו ילדים שחיפשו

את עצמם. "מתאמן נוסף הבהיר כי היעדר הזדמנויות באזור מגוריו גרם בעבר אף להסתבכות עם החוק: "לפני כמה שנים שוטרים אספו אותי ו[עוד] כמה חברים, בערב בגינה הציבורית, שותים אלכוהול. היום אין סיכוי שאני אגע בזה, יש לי דברים יותר חשובים להתעסק איתם." מתאמן נוסף ציין גם הוא: "עד שהגעתי לכאן הייתי מסיים בית ספר, הולך הבייתה ומתעסק בטלפון בעיקר. היום אני מגיע עוד לפני האימון שלי לעזור למאמן עם האימון של הצעירים יותר. כיף לי להיות כאן."

קטגוריה 5: המועדון ככלי לחינוך לערכים

היגדים המשותפים לקטגוריה זו מצביעים על הערכים של אומנויות הלחימה, הבאים לידי ביטוי בחוגים. מרבית ההיגדים מדגישים את חשיבות התחום ככלי לחינוך בלתי פורמלי. אחד המאמנים הדגיש נקודה זו: "אני מרגיש כמו מורה נוסף. אני מלמד אותם להתאפק, לאהוב אחרים. הג'ודו מלמד לאהוב אחרים." בהיגדים השונים שאמרו אנשי המקצוע מודגשת החשיבה החינוכית, שהיא חלק ממורשת התחום. אחד המאמנים אמר: "ג'ורו קאנו, מייסד הענף, היה מורה ואני מרגיש כממשיך דרכו. זה מה שאנחנו מרגישים בכל אימון." מדבריהם של המאמנים עולה כי במסגרת החינוך לערכים יש חשיבות להתנהגות ראויה של המתאמנים. כך מציג אחד המאמנים את תפיסת עולמו הבסיסית: "קודם כל תהיה בן אדם, אחר כך תהיה לוחם. אני מלמד את התלמידים שלי להתנהג בכבוד זה לזה ולכבד את הענף והתחרות." השאיפה של המאמנים היא לבנות עבור המתאמנים ארגו כלים שינחה את התנהגותם מחוץ למזרן. ברוח זו ניסה אחד המתאמנים לסכם את מטרותם האמיתית של המאמנים: "הסנסיי מלמד אותנו על החיים. זה לא רק ג'ודו, הוא מלמד איך מתמודדים עם הפסדים, עם תסכול וכעס. אני לומד במזרן דברים שעוזרים לי בכל מקום."

דיון

במחקר זה נבדק תפקידם של חוגי ג'ודו כמסגרות שעשויות לסייע באינטגרציה ובניעות החברתית של בני נוער עולים ממדינות ברית המועצות לשעבר. על מנת להתחקות אחר התפקיד שממלא המועדון בחייהם של הצעירים נערכו ראיונות עומק עמם ועם מומחים בתחום. בניתוח ממצאי המחקר נבנו מתוך ההיגדים השונים שהתקבלו בראיונות העומק מספר קטגוריות, המצביעות על מגמות בולטות בתפקודם החברתי של הנערים. חשוב לציין שמדובר בתחושות סובייקטיביות של הנחקרים.

יש חילוקי דעות באשר לכוחו של הספורט לחולל שינוי חברתי, אך אין עוררין על כך שספורט הוא כלי יעיל למשיכת בני נוער רבים למסגרות כוללות יותר, מעין פיתיון, המאפשר הטעמה של ערכים חיוביים בעזרת מודלים חיוביים לחיקוי (Hartmann, 2001). עבור בני הנוער יוצאי ברית המועצות שהשתתפו במחקר זכיתו של פיטר פאלצ'יק במדליה הייתה נקודת ציון חשובה. פיטר נולד באוקראינה ועלה לישראל כילד. הוא זכה במדליית ארד באליפות אירופה בשנת 2018, הוכתר כאלוף אירופה בשנת 2020, והיה שותף לזכייה האולימפית של נבחרת הג'ודו הישראלית במדליית הארד באולימפיאדת טוקיו. המקרה שלו ממחיש לבני הנוער המהגרים, הנושאים אליו עיניים, כי החברה הישראלית יצרה בענף הג'ודו כללים שווים לכל נפש ומסלול ניעות אל תוך החברה הישראלית.

סוגיות אלה מתיישבות עם עקרונות הגישה של קלאוורד ואולין (Cloward & Ohlin, 1960), אשר מדגישה את הצורך ביצירת גורמי חוסן רבים ככל הניתן לבני נוער מהגרים על מנת לסייע בתהליך השתלבותם בחברה. הממצאים עולים בקנה אחד עם הספרות, לפיה הספורט תורם לאינטגרציה חברתית ולחזיון תחושת המסוגלות, שכן הוכחה תרומתו הרבה לשילובם של מהגרים בחברה הישראלית.

הפופולריות של ענפי אומנויות הלחימה עשויה לתרום להשתלבות בני הנוער המהגרים בחברה ולהרחיקם מהתנהגויות אנטי-סוציאליות שונות (Fulton, 2011). ניכר כי סוכני החברות במועדון רואים בתפקידם שליחות, בעיקר בסיוע לבני נוער מהגרים; בניסיון של המאמנים להנחיל ערכים לבני הנוער, ובסיוע לבני הנוער להשתלב טוב יותר בחברה הישראלית. ניכר שמועדוני הג'ודו מספקים מודל לימודי חיובי עבור העולים, ומציעים דרך לגיטימית להתמודד עם כעסים וקשיים מחד גיסא ועם תחושת מסוגלות ושאיפה להישגיות מאידך גיסא. כמו כן, עשויים האימונים במועדונים לתרום לצמצום האנומיה בקרב בני הנוער יוצאי חבר העמים. לשיטתו של דורקיי (Durkheim): "כל שהוא מקור לסולידריות חברתית הוא מוסרי, כל שמאלץ אדם להתחשב באחרים הוא מוסרי, וכל שמחייב אותו לכוון את מעשיו דרך משהו אחר מלבד שירות האגו שלו הוא מוסרי - ובהכרח מצמצם את האופציה של אנומיה" (Durkheim, 1947, p. 398). מתוך ממצאי המחקר ניתן לטעון שאימוני הג'ודו משמשים למעשה כמקור לסולידריות חברתית ומחזקים את השייכות החברתית ואת האינטגרציה. הדבר ניכר גם מהקטגוריות המתאייכות למועדון כמשפחה, שם ניתן לראות כי קיימת תחושת שייכות בקרב חברי הקבוצה.

לסיכום, העצמת בני הנוער המהגרים באמצעות אומנויות הלחימה מעודדת את השתלבותם הנורמטיבית בחברה. העובדה שבני נוער אלה מחזקים את כוחם משרתת את טובת הכלל משום שהביטחון ביכולתם הפיזית מאפשר להם להימנע מסיטואציות אלימות לטובת אימוץ דפוסי התנהגות קונסטרוקטיביים יותר. תובנה זו מצביעה על תרומתם האפשרית של ענפי אומנויות הלחימה לרווחתם האישית של מתאמנים מקבוצות חברתיות מוחלשות וכן לתהליך חברות מוצלח לטובת החברה כולה.

מקורות

אדלשטיין, א' (2008). השימוש בחומרים פסיכו אקטיביים ועבריינות נלווית בקרב בני נוער יוצאי חבר העמים. **מניתוק לשילוב**, 15, 45-84.

אהרונ, ח', נאגר, ח' ואלגביש, ל' (2013). מנהיגות בחינוך הגופני והספורט: מודל הכשרה ופיתוח מנהיגות במכללת קיי. **ביטאון מכון מופ"ת**, 50, 32-36.

גלילי, י', לידור, ר' ובן-פורת, א' (2009). **במגרש המשחקים: ספורט וחברה בתחילת האלף השלישי**. האוניברסיטה הפתוחה.

וייל-טנא, ל' והופמן, א' (1995). צרכים ומענים דיפרנציאליים בטיפול במתבגרים עולים מברית המועצות. **חברה ורווחה**, טז(1), 7-30.

טטר, מ', כפיר, ד', סבר, ר', אדלר, ח' ורגב, ח' (1994). **חקר סוגיות נבחרות בתחום קליטת תלמידים עולים בבתי-ספר יסודיים ועל יסודיים בישראל**. האוניברסיטה העברית: המכון לחקר הטיפול בחינוך.

לידור, ר' (2004). ההקשר החינוכי של הספורט: גישה מערכתית. בתוך ר' לידור ונ' פייגין (עורכים), **"זה רק ספורט?" ההקשר החינוכי של הספורט בבית הספר ובקהילה** (עמ' 267-281). רמות.

מירסקי, י', ופראוור, ל' (1992). **לעלות כמתבגר להתבגר כעולה. נוער עולה מבריה"מ (לשעבר) בישראל**. אלכא ומכון ון ליר.

פייגין, נ' (2004). חברות באמצעות ספורט. בתוך ר' לידור (עורך), **התנהגות מוטורית: היבטים פסיכולוגיים וסוציולוגיים** (עמ' 176-147). מאגנס.

צבר בן יהושע, נ' (1990). **המחקר האיכותני בהוראה ולמידה**. הוצאת מסדה.

רואר-סטריאר, ד' ורוזנטל מ' (2001). מעבר בין תרבותי והשפעותיו על הורות וחברות ילדים. בתוך מ', ליסק וא' לשם (עורכים), **מרוסיה לישראל: זהות ותרבות במעבר**. הוצאת הקיבוץ המאוחד.

שטרקל, ר', שמעון, ז' וברגיא, א' (1997). "גשר לקשר": התבגרות, זוגיות ומיניות בתהליכי המעבר והמפגש הבין תרבותי של עולי אתיופיה וברית המועצות לשעבר בישראל. **מניתוק לשילוב**, 8, 73-88.

שקדי, א' (2003). **מילים המנסות לגעת: מחקר איכותני - תיאוריה ויישום**. רמות.

Archetti, E. P. (1994). Masculinity and football: The formation of national identity in Argentina. In G. Giulianotti & J. Williams (Eds.), *Game without frontiers* (pp. 225-269). Arena.

Birrel, S. (1989). Racial relation theories of sport: Suggestions for a more critical analysis. *Sociology of sport journal*, 6(2), 221-227.

Carmi, U. (2018) Absorbing coaches and athletes from the former Soviet Union in Israel, *The International Journal of the History of Sport*, 34(16), 1719-1738.

Cloward, R., & Ohlin, L. (1960). *Delinquency and Opportunity*. The Free Press

Coalter, F. (2002). *Sport and community development: A manual*, (research report no. 86). SportScotland.

Coalter, F. (2005). *The Social Benefits of Sport*. Free Press.

Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (Eds.) (1994). *Handbook of Qualitative Research*. Sage Publications.

- Durkheim, É. (1947). *Suicide: A study in sociology*. Free Press.
- Fulton, J. (2011). "What's your worth?": The development of capital in British boxing. *European Journal for Sport and Society*, 8(3), 193–218.
- Hartmann, D. (2001). Notes on midnight basketball and the cultural politics of recreation, race, and at-risk urban youth. *Journal of Sport & Social Issues*, 25(4), 339–371.
- Hawkins, J. D., & Weis, J. G. (1985). The social development model: An integrated approach to delinquency prevention. *The Journal of Primary Prevention*, 6(2), 73–97.
- Jefferson, T. (1998). Muscle, "hard men" and "Iron" Mike Tyson: Reflections of desire, anxiety and the embodiment of masculinity. *Body and Society*, 4(1), 77–98.
- Ju, P. (1985). Preliminary study of the effect of martial arts on concentration memory and coordination of reading-impaired students. *Information of Psychological Science*, 4, 49–50.
- Keating, M. J. (1998). *Inside the ring: The ethnic and racial composition of the Edmonton boxing community*. University of Alberta.
- Lauer, L., Gould, D., Roman, N., & Pierce, M. (2010). Parental behaviors that affect junior tennis player development. *Psychology of Sport and Exercise*, 11(6), 487–496.
- Lee, M., & Maclean, S. (1997). Sources of parental pressure among age group swimmers. *European Journal of Physical Education*, 2(2), 167–177.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Sage.
- Mutrie, N., & Biddle, S. J. H. (1995). The effects of exercise on mental health in nonclinical populations. In S. J. H Biddle (Ed.) *European perspectives on exercise and sport psychology* (pp. 50–70). Human Kinetics Publishers.
- Oftedal, B. M. (2006). *Boxing is not an Olympic sport! Ethical considerations*. The Norwegian School of Sport Sciences.
- Ungar, M. (2010). What is resilience across cultures and contexts? Advances to the theory of positive development among individuals and families under stress. *Journal of family psychotherapy*, 21(1), 1–16.
- Vertonghen, J., & Theeboom, M. (2010). The social-psychological outcomes of martial arts practice among youth: A review. *Journal of Sports Science and Medicine*, 9, 528–537.
- Wacquant, L. (1995). Pugs at work: Bodily capital and bodily labour among professional boxers. *Body and Society*, 1(1), 65–89.